

A szlovákiai magyar kisebbség 1945–1949 közötti helyzetének külpolitikai összefüggései

MICHAL ŠTEFANSKÝ

FOREIGN POLICY CONNECTIONS OF THE SITUATION OF THE HUNGARIAN
MINORITY LIVING IN SLOVAKIA BETWEEN 1945–1949

94(437.6)“1945/1949“:323

323.15(=511.141)(437.6)“1945/1949“

The Second World War. Great Britain. The Soviet Union. The conference in Potsdam. Beneš-decrees. Deportation. Population-exchange.

A második világháború folyamán különféle elképzelések születtek a jövőbeni Európa és a világ elrendezéséről. A háború utáni Közép-Európával kapcsolatos elgondolások közös velejárói voltak a nemzeti, tehát a nemzetiségi kisebbségek nélküli államok létrehozására vonatkozó nézetek és koncepciók. Ezek a német kisebbségnek Csehszlovákiával és Lengyelországgal szembeni illojális magatartására reagálva kristályosodtak ki. A német kisebbség csehszlovákiai helyzetének a müncheni egyezmény szerinti rendezésére irányuló törekvés kudarca és Lengyelország megtámadása nemcsak a két világháború közötti különféle nemzetközi megállapodásokban rögzített kisebbségvédelem elutasításához vezetett, hanem olyan nézetek megfogalmazásához is, amelyek a közép-európai államok stabilitásának biztosítását nemzeti, nemzetiségi kisebbség nélküli államok révén szorgalmazták. Nem csekély szerepet játszott ebben az a tény, hogy a csehszlovákiai és a lengyelországi német kisebbség behódolt a náci propagandának, és része lett a náci Németország terveinek megvalósításában. Magyarország a magyarlakta területek visszaszerzésére törekedve Németország csatlósává vált, és kikényszerítette a határrevíziót.

A nemzeti államok létrehozásának gondolata 1939 végén a brit külügyminisztériumban fogant. Ezt Edvard Beneš a brit minisztériumban 1940 márciusában tartott tanácskozáson, amelyre őt is meghívták, utópiának nevezte, de 1942-től kezdődően már teljes lendülettel szorgalmazta a kitelepítést. A nemzeti államok létrehozásának brit koncepcióját magáévá tette az USA és a Szovjetunió is. A hazai ellenállási mozgalomban a kommunisták utolsóként azonosultak a németek kitelepítésére és a nemzetállam kialakítására vonatkozó nézetekkel.

A lakosságcsere genezisének a szálai is Nagy-Britanniához kötődnek. A Görögország és Törökország között 1923-ban történt lakosságcsere Nagy-Britannia pozitívan értékelte. A kényszertelepítéseket kedvezően fogadták, a nemzetiségileg egyes területek homogenizálását szolgáló módszert látva benne, amely a régiók stabilizálásának pontosan definiált és körülhatárolt országok létrehozásával feltároló útját egyengeti. A görög-török lakosságcsere elvei bekerültek az 1924-ben kötött

lausanne-i szerződésbe. Ezek Nagy-Britannia és az Egyesült Államok számára bizonyos mintaként szolgáltak a második világháború utáni államközi, nemzetiségi viszonyok rendezéséhez. A brit miniszterelnök, Winston Churchill a lengyelkérdéssel kapcsolatban a lakosságcserét és az országon belüli áttelepítéseket a közép-európai államok megerősítésére, stabilizált viszonyok megteremtésére szolgáló, bevált és egyedüli eszköznek minősítette.

Hozzá kell tenni, hogy a németek közép-európai országokból való kitoloncolásának gondolata a brit lakosság támogatásával találkozott, főleg az angliai légi csata idején. Később, amikor a háború véget ért, az álláspontok változtak, s megváltozott – ahogy ellenzéki politikus lett – maga Churchill is. A kitelepítés 1945–1947 között számos nehézségbe ütközött, és problémákat okozott a több millió kitelepített német élelmezése s a róluk való gondoskodás is.

A Szovjetunió a második világháború idején kényszertelepítéseket hajtott végre a Volga mentén, az Észak-Kaukázusban és a Krímben, belbiztonsági érvekre hivatkozva. Moszkva hivatalos álláspontja a közép-európai államok közötti lakosságcserét illetően a Lengyelország és a szovjet tagköztársaságok (Ukrajna, Belorusszia, Litvánia) között történt lakosságcsere példáján alapult. A csere a Lublinban székelő Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság (PKÜN) és az Ukrán, a Belorusz és a Litván Szovjet Köztársaság által 1944 októberében aláírt szerződés szerint ment végbe. 1945–1946-ban 787 ezer lengyelt telepítettek át a szovjet köztársaságokból és 48 ezer ukránt a lengyel vajdaságokból.¹ A kitelepítés nem arányosan történt. Joszif Visszarionovics Sztálin a csehszlovák és a magyar politikusokkal tárgyalva gyakran megemlítette, hogy e két ország közötti lakosságcsere során is ehhez az elvhez kellene ragaszkodni. Vagyis Csehszlovákiától és Magyarországtól is a lengyel–szovjet lakosságcserével analóg megoldást követelt. Itt meg kell említeni a lengyel–szovjet lakosságcsere eltérő körülményeit a magyar–szlovák lakosságcseréhez képest. A Szovjetunió a migrációs változásokat a lengyelek roppant szenvedésekkel járó áttelepítésével hajtotta végre, ahogy erről a legújabb kutatási eredmények tanúskodnak. Azonban az emberáldozatok számát figyelembe véve a lengyel–szovjet oldalon viszonylag nagyobb volt a veszteség, mint a németek kitoloncolása során, annak ellenére, hogy kevesebb lakost érintett.

Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy Csehszlovákia a maga súlyánál fogva, a nagyhatalmak segítségével, kiváltképp a Szovjetunió támogatása nélkül a lakosságcserét Magyarországgal nem valósíthatta volna meg. Mindkét ország képviselői segítségkéréssel fordultak Sztálinhoz, Vjacseszlav Mihajlovics Molotovhoz, Andrej Jannuarjevics Visinszkijhez és a többi szovjet vezetőhöz, annak ellenére, hogy Csehszlovákia és Magyarország külpolitikai helyzete a második világháború befejezése előtt eltérő volt. A csehszlovák emigráns kormányt a háború folyamán hivatalosan elismerte Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok. Az antifasiszta koalícióban való, a szlovák nemzeti felkelés által meghatározott részvétel révén Csehszlovákia a győztes államok sorába került. Magyarország az utolsó pillanatig tartva a náci Németország oldalán, a vesztes országok közé jutott. A fegyverszünet 1945. február 20-án történt aláírásától 1947. szeptember 15-ig Magyarország a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által gyakorolt nemzetközi kontroll alatt állt. A bizottság jogkörei teljes mértékben érvényesültek a német és a magyar haderő magyarországi, 1945 áprilisában bekövetkezett vereségét követően. A Szövetséges El-

lenőrző Bizottságon belül a szovjet képviselőnek volt meghatározó szerepe, Kliment Jefremovics Vorosilov marsallal az élen. A bizottság hatáskörébe tartozott a bel- és külpolitika ellenőrzése, főként a fegyverszüneti szerződés teljesítése. A lakosság mozgásában semminemű jelentősebb változás nem történhetett a bizottság egyetértése nélkül.

A fegyverszüneti szerződéssel Magyarország kötelezettséget vállalt a Szovjetunió és szövetségesei (Csehszlovákia és Jugoszlávia) elleni hadviselés beszüntetésére, katonai egységeinek és államigazgatási szerveinek magyar fennhatóság alá került területeiről való visszavonására. Az 1938. november 2-án hozott bécsi döntés érvényét veszítette. A fegyverszüneti szerződés külön cikkelyt tartalmazott a kártérítésről, melyet Magyarországnak 1951-ig kell rendeznie.

A londoni csehszlovák emigráns kormány még a fegyverszüneti szerződés aláírása előtt megpróbálta belefoglaltatni azt a cikkelyt, melynek értelmében 400 ezer magyar nemzetiségű személyt telepítettek volna át Magyarországra. A javasolt cikkelyben szerepelt az a követelés, hogy: „azok a magyarok, akik azelőtt csehszlovák állampolgárok voltak, elvesztik állampolgárságukat, és Magyarország területére áttelepített magyar állampolgárokká válnak. Magyarországnak gondoskodnia kell róluk attól kezdve, ahogy területére érkeznek”.² A Szovjetunió a javasolt cikkellyel nem értett egyet, mivel a Romániával, Bulgáriával és Finnországgal kötött fegyverszüneti szerződés sem tartalmazott a lakosságcserére vonatkozó kitételeket, így ehhez hasonlóan a Magyarországgal kötött szerződésben sem szerepelhetnek. A magyar kisebbség helyzetének Magyarországra történő áttelepítéssel szorgalmazott megoldását később, a Magyarországgal kötött békeszerződés kapcsán javasolta. Beneš köztársasági elnök a fegyverszüneti szerződést követően is igyekezett megszerezni a szovjet támogatást a magyar kisebbség kitelepítésének ügyében. Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszterrel 1945. március 21-én folytatott tárgyalások során megismételte az ebben a kérdésben támasztott csehszlovák követelést.³

A Szlovákia felszabadított területein államhatalmi és államigazgatási jogkört gyakorló Szlovák Nemzeti Tanács az emigráns kormánnyal azonos álláspontra helyezkedett. Ilyen értelemben tájékoztatta a csehszlovák kormány miniszterelnöke, Zdeňek Fierlinger 1945. áprilisában a Szovjetuniót képviselő Valerian Alekszandrovics Zorint. Az erre vonatkozó forrás szerint a Szlovák Nemzeti Tanács és a kormány a magyar kisebbség helyzetével foglalkozva arra a következtetésre jutott, hogy a kitelepítést három hónapon belül végre kell hajtani. Az értesülés nyilván az 1945. április 5-én elfogadott kassai kormányprogram tartalmából adódott, amelyben kifejezésre jutott a Nemzeti Front pártjainak az a megállapodása, hogy a megújuló csehszlovák állam a csehek és szlovákok nemzetállama lesz, német és magyar kisebbség nélkül. Az értesülésből azonban nem világos, hogy mi módon akarták megvalósítani a kitelepítést. A három nagyhatalom a potsdami konferencián jóváhagyta a német kisebbség kitelepítését Csehszlovákiából, Lengyelországból és Magyarországról. A konferencia jegyzőkönyve nem tartalmazott a magyar kisebbséggel kapcsolatos rendelkezést. A megoldási módot az illető államok a Magyarországgal való megállapodásra testálták. Jugoszlávia csak azoknak a magyaroknak a kitelepítését szorgalmazta, akik a Vajdaság megszállása során kerültek erre a területre. Hasonló álláspontot foglalt el az erdélyi magyarokkal kapcsolatban Románia is, bár Románia e területén kiéleződött a helyzet, számos túlkapással terhelve.

A potsdami konferencia alapot adott Beneš köztársasági elnök több dekrétumának a kiadásához. A magyar kisebbség helyzetét illetően külön jelentősége lett az augusztus 2-án kibocsátott 1945/33-as, a német és a magyar nemzetiségű személyek állampolgárságának rendezéséről szóló dekrétumnak, valamint a szeptember 19-én érvénybe lépett 1945/71-es dekrétumnak, mely azoknak a személyeknek a munkakötelezettségéről szolt, akik elvesztették csehszlovák állampolgárságukat. Az ellenséges személyek vagyonának elkobzásáról szóló dekrétumokkal egyetemben a magyar kisebbség számára bonyolult helyzet állt elő. A Magyarországra történő kitelepítés nem jöhetett számításba, mert a nagyhatalmak ehhez nem adták hozzájárulásukat. Csehszlovákia ebben a helyzetben a lakosságcsereét szorgalmazva keresett kiutat. A paritásos alapú lakosságcsereéről szóló megállapodást 1946. február 27-én írták alá. A csere keretein felüli személyek kitelepítését illetően Csehszlovákia a párizsi békekonferencia döntésében, s főként a Szovjetuniótól e kérdésben várt támogatásban bízott. A csehszlovák fél optimizmusa egyes szovjet vezetők részéről néhány, Klement Gottwald 1946. júliusi moszkvai látogatása idején elhangzott kijelentésén alapult.

A Magyarországgal kötendő békeszerződés előkészítése során, amelynek része volt a legmagasabb szintű szovjet–magyar tárgyalások lebonyolítása is, megmutatkozott, hogy a csehszlovák oldalon jelentkező optimizmus és reménykedés korai volt. A tárgyalások 1946. április 10-én zajlottak le Moszkvában. A magyar küldöttség tagjai (Nagy Ferenc miniszterelnök, Szakasics Árpád miniszterelnök-helyettes, Gyöngyösi János külügyminiszter) a többiekkel egyetemben a Sztálinnal és Molotovval folytatott tárgyalás során elvetették a magyar kisebbség Szlovákia területéről való kiutasítását. Nagy Ferenc két lehetséges módot említett a magyarok szlovákiai helyzetének megoldásával kapcsolatban: a szlovákiai magyarság egyenjogúságának biztosítását, tehát állampolgári jogaik elismerését, illetve a magyar kisebbség által lakott kompakt területek Magyarországhoz csatolását. Arról, hogy milyen nagyságú terület jönne számításba, nem tett említést. E második megoldási módot, vagyis a határmódosítást Nagy Ferenc azzal indokolta, hogy a csehszlovák fél a magyar kisebbség erőszakos kitelepítéssel történő felszámolására törekszik. Sztálin Nagy Ferenc javaslataira azzal a kérdéssel reagált, hogy „a magyarok nem akarnák-e a kérdést lakosságcsere útján rendezni”.⁴ Továbbá hangsúlyozta, hogy a csere nem jelent számbeli egyenlőséget, és megemlítette a paritás nélküli csereét Lengyelországgal, Ukrajnával és Litvániával. Sztálin a kérdés megoldásának meghatározó módjaként azt az elvet juttatta kifejezésre, hogy a csere során lehetőséget kapjanak a hazájukba való visszatérésre azok, akik el akarnak költözni, azoknak viszont, akik itt maradnak, biztosítani kell az egyenjogúságot és valamennyi állampolgári jogot. A Sztálin által hangsúlyozott megoldásra reagált Gyöngyösi János külügyminiszter. Beszélt a február 27-i megállapodás alapján megindult lakosságcsere folyamán felmerülő nehézségekről. Felhozta, hogy a szlovákok nagy reményeket táplálnak 150–200 ezer személy önkéntes áttelepülése iránt, de ilyen szándékot csak 50-60 ezer személy mutat. A többi magyarországi szlováknál nem tapasztalható ilyen irányú érdeklődés, mert jobban ragaszkodnak a földhöz, mint amennyire kötődnek az anyanyelvhez és Szlovákiához. Gyöngyösi János szerint Csehszlovákiában még a lakosságcsere után is marad 600 ezer (?) körüli magyar, de Csehszlovákia csak 200 ezer személynek hajlandó megadni az állampolgárságot, azzal a feltétellel, hogy reszlo-

vakizálnak. Még ezek után is marad 200 ezer magyar nemzetiségű személy, akiket Csehszlovákia át akar telepíteni Magyarországra. Ez esetben határrevíziót kell végrehajtani Magyarország javára, és anyagi kárpótlásban részesíteni az áttelepülteket. A magyar küldöttség azt kérte Sztálintól, hogy a magyar kisebbség helyzetéről a párizsi békekonferencia döntsön, nyilván az előadott magyar javaslatok szerint. A tárgyalások befejezéseként Sztálin a magyar küldöttséggel közölte: az egyenjogúsítást, tehát az állampolgári jogok megadását a magyar kisebbség számára helyesnek tartja, mert Csehszlovákia nem fog beleegyezni abba, hogy területeket kelljen átadnia Magyarországnak. Ugyanakkor arra is utalt, hogy a szovjet kormány törekedni fog a közreműködésre e kérdés megoldása során, mivelhogy a csehszlovák–magyar ellentét kiéleződése annak tudható be, hogy a „csehek félnek a szlovákoktól, és minden kérdésben meghátrálnak előttük, a magyar kisebbség kérdését is beleértve”.⁵

A Szlovákiával való, visszaállított határ területi revíziója nem volt a magyar küldöttség egyedüli követelése a Sztálinnal folytatott tárgyaláson. Gyöngyösi külügyminiszter Sztálin elé tárta Romániának az új magyar elképzelések szerinti határokkal megrajzolt térképét. Sztálin erre is hasonlóan válaszolt, mint a szlovákiai határszakasz revíziójának követelésére. Lakosságcserét ajánlott megoldásként, úgy, ahogy azt a szovjet köztársaságok tették Lengyelország viszonylatában. A magyar küldöttség igényei szerinti határmódosítást Sztálin elutasította, azzal érvelve, hogy Csehszlovákia esetében a revízió egyet jelentene az 1943-ban kötött csehszlovák–szovjet szerződés semmissé tételével, amely szerint a Szovjetunió elismerte a München előtti Csehszlovákia határait.⁶

A csehszlovák álláspont támogatásával, tehát 200 ezer magyar áttelepítésével kapcsolatban mutatkozó taktikázásba némileg belejátszhattak a Csehszlovákiával szembeni panaszok. Ezek 1945 nyara óta megszorodtak, és minden valószínűség szerint szlovákiai magyar kommunistáktól származtak. Az egyik ilyen levél a Vörös Hadsereg politikai főcsoportja VI. osztályának parancsnokától érkezett Georgi Dimitrov címére, aki a Komintern megszűnése után a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága mellett létrehozott Nemzetközi Tájékoztatási Osztályt vezette, és ebben a minőségben közvetítő szerepe volt az egyes kommunista pártoknak a Sztálinnal és Molotovval való kapcsolattartásában és tájékoztatásában. A levélben a 2. Ukrán Front politikai osztálya 1945. júniusi keltezéssel arra hívta fel a figyelmet, hogy a csehszlovák szervek helytelen módszereket alkalmaznak a szlovákiai magyar állampolgárokkal szemben, amivel segítséget nyújtanak a reakciós erőknek.⁷

A magyar kisebbséggel szembeni csehszlovák politikát bíráló megnyilatkozások más formában is jelentkeztek. A magyar kormányzati képviselők a szovjet vezetőkkel folytatott beszélgetések során minden alkalommal hangsúlyozták, hogy Csehszlovákia a magyar kisebbséggel szembeni politikájával élezi a közép-európai helyzetet. A szlovákiai magyar kisebbség védelmét nemcsak Magyarország jogának, hanem kötelességének is tartották. A magyar külügyminiszter, Gyöngyösi János a szovjet vezetők előtt 1946-ban azt bizonygatta, a magyar kisebbség helyzete nem belügy, hanem nemzetközi emberjogi kérdés. Szerinte a magyarországi szlovák kisebbség elégedett a helyzetével, amiről az a tény is tanúskodik, hogy nem mutat érdeklődést a Szlovákiába történő áttelepülés iránt. Érvelését azzal támasztotta alá, hogy a 103 ezer Magyarországon élő szlováknak 1946-ban még a fele sem jelent-

kezett az áttelepülni szándékozók közé. Példaként érveinek valódiságára azt hozta fel, hogy a békéscsabai szovjet parancsnok ismeri a szlovákoknak az áttelepítéssel kapcsolatos magatartását, amit kifejezésre juttattak több népgyűlésen és a Sztálinnak, Gyöngyösinek és valószínűleg Molotovnak küldött táviratban is. Az érdektelenségre hivatkozó érveket a magyar vezetők felhasználták a lakosságcsere körüli huzavonához. A határrevízióra vonatkozó nézetek kipuhatolása bizonyos formája volt a szovjet vezetőkre gyakorolt nyomásnak, élve a szovjet befolyási szférán belüli feszültség és krízishelyzet kialakulásának lehetséges veszélyével. Természetesen nem maradtak el a súlyos gazdasági és szociális helyzetre, a hatalmas inflációra, valamint a békés állapotokra való áttérés nehézségeire apelláló érvek sem.

Csehszlovákia a 200 ezer magyar nemzetiségű személy Szlovákiából történő kitelepítésének keresztülvételében – a Szovjetunió részéről jövő támogatásban reménykedve – bizonyos reményeket táplált a párizsi békekonferencia döntéshozatala iránt. A csehszlovák követelések azokból az információkból indultak ki, amelyek a Szovjetunió külügyminisztere, Visinszkij személyéhez kapcsolódtak. Visinszkij és a moszkvai csehszlovák nagykövet, Horák között a szovjet fővárosban lezajlott beszélgetés olyan értelmezést kapott, miszerint a Szovjetunió támogatja Csehszlovákiát, hogy végérvényes megoldást nyerjen a magyar kisebbség kérdése. A békekonferencián résztvevő csehszlovák küldöttség tagjai, Vavro Hajdu és Václav Nosek 1946. április 30-án a Molotovval folytatott beszélgetés során erre az információra hivatkoztak. Molotov a támogatási ígérettel kapcsolatos információt kétségbe vonta, és a csehszlovák diplomatáknak megismételte a lakosságcsere tárgyában elfoglalt szovjet álláspontot, a szovjet köztársaságok és Lengyelország közötti lakosságcserére utalva. Hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió tartós álláspontra helyezkedik, amely arra az elvre épül, hogy a csere során nem kötelező a paritás betartása. Molotov felrótta a csehszlovák vezetőknek, hogy ebben a kérdésben radikálisabban kellett volna eljárniuk rögtön a háború végén, mert a békekonferencián komoly problémát jelent majd ennek a kérdésnek a csehszlovákiai elképzelések szerinti rendezése.

A Molotovnak előadott csehszlovák érvek három kérdéskört érintettek: a magyar kisebbség képviselőinek illojális magatartását a csehszlovák állam fenyegetettsége idején, e kisebbség szerepét – a németekkel együtt – a Csehszlovák Köztársaság szétverésében, valamint azt a körülményt, hogy a számottevő magyar kisebbség jelenléte Csehszlovákiában magában rejti majd a határrevízió követelésének veszélyét, s ezáltal a csehszlovák félnek a lakosságcserét szorgalmazó valamennyi kísérlete akadályba ütközik és megghiúsulhat a magyarországi készség hiánya miatt. A csehszlovák fél a lakosságcserét csupán a probléma megoldására irányuló törekvés első szakaszának tekintette. Az 1946 februárjában aláírt csehszlovák–magyar megállapodást követően a csehszlovák külügyminisztérium államtitkára, Vladimír Clementis azt javasolta a magyar félnek, hogy tárgyaljanak a következő szakaszról, vagyis további magyarok kitelepítéséről (a reszlovakizáltakat kivéve) a csehszlovák részről biztosított anyagi kárpótlás fejében. Ezt a javaslatot Magyarország elutasította. Ezért Csehszlovákia követelte, hogy a párizsi békekonferencia támogassa az általa támasztott követeléseket.

A Csehszlovákia támogatásának ügyében tanúsított szovjet tartózkodásnak minden bizonnyal volt egyéb háttere is. A nagy háborús szövetségeseik – az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – nem reagáltak a csehszlovák kormány e kérdésben be-

nyújtott memorandumaira. Álláspontjukból eleinte nem volt világos, melyik oldalhoz húznak. A párizsi békekonferencián, 1946 szeptemberében a csehszlovák delegáció számára már nyilvánvalóvá vált: Nagy-Britannia az Egyesült Államok felé hajlik, és nem kívánja támogatni azt a csehszlovák követelést, hogy a Magyarországgal kötendő békeszerződésbe foglalják bele 200 ezer magyar nemzetiségű személy kitelepítését Szlovákiából. Az amerikai diplomaták azzal érveltek, hogy az emberi jogok megsértése miatt nem tudnák keresztülvinni a békeszerződés ratifikálását a parlamentben. Sztálinnak és Molotovnak a paritásos elv betartása nélküli lakosságcserevel kapcsolatos nézeteit a párizsi békekonferencia albizottságában az Ukrán és a Belorusz Szovjet Köztársaság küldöttei is támogatták. Javasolták, hogy érvényesítsék tapasztalataikat a szlovák–magyar lakosságcsere során. A csehszlovák delegáció azt követően, hogy a győztes hatalmak nem támogatták 200 ezer magyar nemzetiségű személy Szlovákiából Magyarországra történő áttelepítését, visszavonta az albizottság elé terjesztett javaslatát. Úgy döntött, hogy tárgyalásokba bocsátkozik a cseréről Magyarországgal.

Azzal kapcsolatosan, hogy a csehszlovák delegáció nem győzte meg a nagyhatalmakat, a magatartásukat befolyásoló egyéb tényezőkre is utalni kell. A magyar kormány 1946. május 8-án jegyzéket juttatott el a békekonferenciának, amely 13 pontban ismertette a versailles-i békeszerződés és a Népszövetség a két világháború közötti csehszlovák jogrendbe beiktatott kisebbségvédelmi cikkelyeit. A magyar kormány jegyzékben javasolta, hogy a békeszerződésben rögzítsék a Duna-táji kisebbségvédelmi rendelkezéseket. Továbbá a jegyzékben az is követelésként szerepelt, hogy a kisebbségi jogokat szavatolja az ENSZ, amelynek jogkörét a gazdasági és szociális tanács gyakorolta.

A magyar kormány jegyzékére a csehszlovák kormány 1946. augusztus 16-án reagált. Válaszában nem tagadta, hogy léteztek kisebbségvédelmi normák. Ugyanakkor emlékeztetett arra, hogy elevenen élnek azok a keserű tapasztalatok, amikor is az első világháború után vállalt nemzetközi kötelezettségeket betartva a németek és a magyarok a kisebbségvédelmet eszközül használták fel a Csehszlovák Köztársaság meggyengítésére, közép-európai békétlenség keltésére, s végül közreműködtek a csehszlovák állam szétverésében. A német és a magyar kisebbség képviselői a két világháború közötti időszakban Csehszlovákiára nyomást gyakorló petíciókkal fordultak a Népszövetséghez. Ebben a tekintetben Magyarország a második világháború után sem változtatta meg szándékait, tanúságot téve róla azzal, hogy kisebbségi ügyekkel kapcsolatos kötelezettségeket tartalmazó jegyzéket intézett a békekonferenciához. A hasonló nyomásgyakorlás megismétlődésének megakadályozása érdekében, az ilyesfajta kísérletek megghiúsítására a csehszlovák kormány a magyarok Csehszlovákiából való eltávolításának követelésével állt elő. A csehszlovák kormánynak aggályai támadtak a magyarok trianoni szerződés miatti traumája miatt, mivelhogy az annak nyomán megvont határok Magyarország számára Szlovákia elvesztésével jártak, és egyéb, az egykori történelmi Magyarországhoz tartozó területek nélküli Magyarország jött létre. A határok revíziójára irányuló kísérletek a jövőben sem szűnnek meg, mert a magyar kisebbségek léte a szomszéd államokban nem zárja ki a revizionizmust és az irredentizmust.⁸

Vladimír Clementis, a csehszlovák külügyminisztérium államtitkára a Nemzetgyűlésben (a csehszlovák parlamentben) tartott expozéjában 1947-ben értékelte a pá-

rizi békekonferencia eredményeit. Beszédének java része azokkal a problémákkal foglalkozott, amelyek a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere kapcsán álltak elő. Rámutatott, hogy a lakosságcsereről szóló 1946. február 27-én aláírt megállapodást követően a magyar sajtó és rádió a politikusokkal egyetemben szüntelenül a megállapodás elleni hangnemet ütött meg. A magyar hatóságok nyomást gyakoroltak az ottani szlovákokra, hogy ne jelentkezzenek az áttelepülők listájára. Üldöztetéssel, elbocsátásokkal, földtulajdontól való megfosztással, élelmiszerkiutalások megtagadásával, kiköltöztetésekkel, testi sérelmek okozásával, sőt gyilkosságokkal járt együtt a feliratkozás. A magyar kormány 1947 áprilisában leváltotta az áttelepítési kormánybiztost, és a lakosságcsere intézése a csehszlovák–magyar vegyes bizottság hatáskörébe került át. Ez után a változtatás után sem a várt ütemben folyt a lakosságcsere, mert a magyar kormány újabb akadályokkal nehezítette a lebonyolítását, például a csereakcióra kijelölt családok kvótájának csökkentésével. Clementis expozéjában említést tett a magyar kormánnyal és a Nemzeti Front tagjaival Budapesten folytatott tárgyalásokról, hogy Magyarország cserén felül még vállalja 200 ezer magyar Szlovákiából való áttelepítését, az itt hagyott vagyoneért járó kártérítés fejében. Amint erről még említés történik, a magyar fél ezt a javaslatot elutasította.

A Magyarországgal 1947. február 10-én megkötött békeszerződés 5. cikkelye megszabta Magyarországnak a szlovákiai magyar kisebbségekkel kapcsolatos tárgyalások folytatását. Abban az esetben, ha nem születik megegyezés, Csehszlovákiának jogában áll ezt a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni. Az antifasiszta koalíció szétesése és a két szembenálló tömb formálódása meggyengítette a nagyhatalmak e probléma iránti érdeklődését. A németországi megszálló hatalmaknak már voltak bizonyos tapasztalataik a tekintetben, hogy milyen bonyolult problémákat kell megoldani a megszállt övezetekben, hogy megbirkózzanak 8-10 millió személy három országból történő kitelepítésével. Ebből kifolyólag módosult a nagy migrációs mozgásokkal kapcsolatos álláspontjuk is. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok magatartásában „lelkiismeret-furdalás” kezdett jelentkezni a saját zónájukba történő kitelepítések és az odakerülők elhelyezése során elszenvedett megpróbáltatások és emberáldozatok miatt.

A potsdami konferencia döntése értelmében Magyarországról kitelepítették a német kisebbséget. A 170 ezer németet érintő kitelepítés 1947–1948-ban zajlott le, tehát némi eltolódással Lengyelországhoz és Csehszlovákiához képest. Nyilván ez a mozzanat is bizonyos szerepet játszott abban, hogy a magyar állam szembeszegült további 200 ezer szlovákiai magyar befogadásának követelésével.

A magyarországi belső helyzet 1947. augusztus végén megváltozott. A parlamenti választások a kommunisták győzelmével végződtek, akik hatalmi monopóliumra tettek szert. Magyarország a szovjet tömb szilárd láncszeme lett. A magyar kisebbség elleni csehszlovák politika stafétáját a kormányzó polgári pártoktól átvették a kommunisták. A részükről jövő kritika gyakran a csehszlovák vezetőket magyarellenes nacionalizmussal és sovinizmussal vádló támadásokba torkollott.

A magyar kommunisták kezdeményezésére a szlovákiai magyar kisebbség kérdésével a Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának 1947 szeptemberében megtartott tanácskozása is foglalkozott. Éles vita kezdődött a csehszlovák küldöttség tagjai (Rudolf Slánský és Štefan Baššovský) és a magyar küldöttség vezetője, Révai

József között. A magyar küldött felszólalását – Andrej Alekszandrovics Zsdanov referátumához igazodva – a világ osztálymegosztottságáról szóló tézisének kontextusába ágyazta. Rámutatott, hogy Magyarországnak az antiimperialista frontba történő betagozódását egyetlen mozzanat, a szlovákiai magyarok helyzete akadályozza. Kijelentette, hogy nem elégedettek azzal, hogy több százezer magyar Szlovákiában nem rendelkezik semminemű állampolgári joggal, iskolával, sajtóval, nincs joguk harcolni saját magyar fasisztáik és reakciósaik ellen. A csehszlovák vezetőknek megemlégtették, hogy a Magyarországgal kötött békeszerződés aláírása óta a helyzet megváltozott a demokratikus erők javára, ezért e kérdés megoldása során elkerülhetetlen ennek a ténynek a figyelembevétele. Vagyis a hatalmi monopólium a kommunisták kezében a parlamenti választásokat követően hatalmas ütőkártya lett abban az igyekezetben, hogy a kommunista pártok jelenlévő képviselői előtt demonstrálják elképzeléseik keresztülvitelét. Rudolf Slánský és Štefan Baštovanský érvelése a békeszerződésre hivatkozva, amely kötelezte Magyarországot a lakosságcsere végrehajtására, nem kapott semminemű támogatást. Csehszlovákia Kommunista Pártjának, az 1946. májusi választások utáni legerősebb csehszlovákiai, a szovjet kommunistákkal összefonódott pártnak, nem sikerült megszereznie a testvérpártok támogatását ahhoz, hogy megvalósítsa a kassai kormányprogramot, s annak azt a passzusát, amely kinyilvánította a csehek és szlovákok nemzeti államának létrehozását. Ellenkezőleg, védekezniük kellett a magyar kommunisták, főként Rákosi Mátyás és Révai József részéről jövő érveléssel szemben.⁹

A magyar kommunisták a tájékoztató iroda első ülésén nem szerepeltek túl sikeresen, mert a román küldöttön, Anna Paukeren kívül a többi résztvevő a magyar kisebbség helyzetét Csehszlovákia és Magyarország problémájának tekintette. A magyar kommunisták viszont nem mondtak le a magyar kisebbség kérdésének nemzetközivé tételéről. Rákosi Mátyás 1948 februárjában a Szovjetunió Kommunista Pártja Ideológiai Osztálya vezetőjének, Mihail Szuszlovnak azt javasolta, hogy a magyar–csehszlovák viszony kérdése kerüljön a tájékoztató iroda 1948-ban összeülő tanácskozásának programjába.

Szuszlov a javaslatot elutasította azzal az indoklással, hogy nem tartja célravezetőnek a kérdés 1948 júniusa, a parlamenti választások megtartása előtti felvetését, és kétoldalú tárgyalásokat javasolt. A magyar kisebbség helyzetével kapcsolatos még meglevő további problémák megoldását követelve a csehszlovák kommunisták elleni kifogások osztályalapon folytatódtak. Rákosi viszont ugyanakkor céltudatosan keltett bizalmatlanságot a csehszlovák párt- és állami vezetők ellen. Többekkel szemben azok közül, akik 1945–1948-ban valamilyen módon részt vettek a magyarellenes intézkedések végrehajtásában, ebbéli szerepüket – amikor is e politikával azonosuló legfelsőbb kommunista vezetők (Gottwald, Široký) utasításait követték – később az általuk fogatosított, koholt politikai perek keretében járulékos érveként vették be.

Csehszlovákiában az 1948 februárjában bekövetkezett politikai fordulat nyomán nem állt be azonnali gyökeres változás a magyar kisebbség helyzetében. Csehszlovákia Kommunista Pártjának vezető személyiségei, akik fontos állami tisztségeket is betöltöttek, csak fokozatosan azonosultak azzal a nézettel, hogy a magyar kisebbség helyzetének megoldásához az állampolgári egyenjogúsításon keresztül vezet az út. Problémákat okozott a reszlovakizáció, amelyet a több mint 40 ezer ma-

gyar nemzetiségű személy a cseh határvidékre munkaszolgálatra történt kitelepítésével egyetemben élesen bírálta a magyar kommunista párt. A kérdés megoldásában határozott előrelépésre az 1948. júniusi parlamenti választásokat követően került sor. Budapesten és Pozsonyban tárgyalásokat folytattak a két ország képviselői, és 1948. július 28-án megállapodásra jutottak. A csehszlovák fél kötelezettséget vállalt az állampolgári jogok elismerésére és a csehszlovák állampolgárság megadására. A cseh határvidékre kitelepített magyarok 1949. május elsejével kezdődően visszatérhettek otthonaikba. A magyar párt kötelezettséget vállalt a magyarországi iskolaügy orvoslására és bővítésére. Követelte, hogy azok száma, akik nem kapják meg a csehszlovák állampolgárságot, nem haladhatja meg a 20 ezret. Mindkét fél kifejezésre juttatta hajlandóságát a lakosságcsere folytatására.¹⁰

A lakosságcsere nem hozta meg a Csehszlovákia által elvárt eredményeket. Az 1948. július 28-án született megállapodás az elkövetkező hónapokban a csehszlovák állami szervek és a parlament által hozott döntésekben öltött testet.

Az 1989-ben elindult rendszerváltás óta számos, a magyar kisebbség 1945–1948 közötti helyzetét érintő kérdés merült fel. Ezek többnyire Beneš köztársasági elnök dekrétumainak és a Szlovák Nemzeti Tanács által hozott korabeli rendeleteknek az érvénytelenítését szorgalmazó kísérletekhez kapcsolódnak.

A rendszerváltás után váltak hozzáférhetővé az e problémakörben a szovjet levéltárakban őrzött egyes források is. Ezek kétséget kizáróan plasztikusabbá teszik azt a képet, amely a megelőző korlátozott keretek között folytatott kutatások során csupán hazai dokumentumokból bontakoztak ki.

Jegyzetek

1. Ther, Philipp: Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947. *Soudobé dějiny*, roč. 9. (2002) č. 22., 249–259. p.
2. Olokityina, T. V. (fel. szerk.): *Szovjetszkij faktor v Vosztocnoj Jevrope 1944–1953*. Tom 2. Moszkva, Roszpen, 1999, 174. p
3. Uo.
4. Mrasko, G. P. (fel. szerk.): *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentoch rosszijszkih archivov 1944–1953*. Tom 1. Moszkva–Novoszibirszk, Szibirszkij Hronográf, 1997, 414. p.
5. Uo.
6. Uo. 415. p.
7. Uo. 225–226. p.
8. Národní archiv Praha, fond ÚV KSČ Gottwald, 100/24, zv. 91, a. j. 1089.
9. *The Cominform Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*. Milan–Moskow, Feltrineli Editore – Russian Centre Conservation and Study of Records For Modern History, 1994, 212., 242–248., 280., 288. p.
10. *Rosszijszkij goszudarsztvenij archiv szocialno-politicseszkoj isztorii*. Moszkva, fond 17. opis 137, No/a.j./ 274–275. p.

(Fordította Kiss József)

MICHAL ŠTEFANSKÝ

FOREIGN POLICY CONNECTIONS OF THE SITUATION OF THE HUNGARIAN MINORITY LIVING IN SLOVAKIA BETWEEN 1945–1949

The joint accompaniments of ideas in relation with Central Europe after the Second World War were the opinions and conceptions in relation with the establishment of countries without national, i.e. nationality minorities.

The idea of establishing national countries was born at the end of 1939 at the British Ministry of Foreign Affairs. Edvard Beneš during the Discussions at the British Ministry in March 1940, to which he was always invited, called a utopia, but starting from 1942 he provided deportation with full energy.

We have to take into consideration that fact that Czechoslovakia could not be able to provide population exchange with Hungary without the help of Great Powers, mainly without the support of the Soviet Union. The three Great Powers at the conference in Potsdam agreed on the deportation of the German minority from Czechoslovakia, Poland, and Hungary. The records of the conference did not contain instructions in relation with the Hungarian minority.

The conference in Potsdam served as a good basis for the President Beneš to issue several decrees. Considering the situation of the Hungarian minority the decree No. 1945/33 issued on 2nd August, the decree on the arrangement of citizenship of German and Hungarian nationality people, the decree No. 1945/71 effective from September 19, that was on working obligation of people who lost their Czechoslovak citizenship, were of special importance.

Deportation to Hungary could not be taken into consideration, since the Great Powers did not support it. Czechoslovakia in this situation tried to find the way out by providing the population exchange. The agreement on population exchange on a parity basis was signed on February 27, 1946. In consideration of deportation of people beyond the frame of the exchange, Czechoslovakia had hopes in the decision of the peace conference in Paris, and mainly from the support of the Soviet Union.

The population exchange did not bring Czechoslovakia the anticipated results. The agreement made on July 28, 1948 was carried out in the following months in form of decisions made by the Czechoslovak authorities and the Parliament.

From the system changes that began in 1989 several issues have been arising in relation with the situation of the Hungarian minority between 1945–1948. These are mainly connected to the canceling of the decrees of the President Beneš and contemporary orders of the Slovak National Committee.

Sources kept in the Soviet archives relating this issue became accessible after the system changes. Undoubtedly, these make the picture that arose from the previous research made only on the basis of the limited domestic documents more plastic.